

DET KYRKLIGA OCH DET OKYRKLIGA SVERIGE

NÅGRA SOCIOLOGISKA PROBLEM

Av docenten BERTIL PFANNENSTILL, Lund

NÄR biskop Eklund för femton år sedan fällde sitt bekanta yttrande om Sverige som »de tomma kyrkornas ödeland», gav detta upphov till en livlig debatt i pressen. För att kunna göra ett sakligt inlägg i den alltför subjektivt färgade diskussionen lät Dagens Nyheter verkställa en räkning av antalet kyrkbesökare under november månad 1927. Uppmaning utfärdades även till räknarna — organisterna, klockarna etc. — att om möjligt försöka ge en kort motivering till det uppgivna kyrksamhetstalet. Denna i sitt slag första statistisk-sociologiska undersökning av kyrksamheten i Sverige blev i verklig mening lyckad — det är nämligen mera sällan, som i en enquête $\frac{3}{4}$ av de utsända frågeformulären ifyllas och återsändas. Någon kyrksamhetsstatistik, som skulle kunna ersätta denna, ha vi ännu ej fått — utom i några stiftsherdars ämbetsberättelser — och varje undersökning av det kyrkliga intresset i vårt land måste därför tills vidare bygga på tidningsenquëten.

Det insända siffermaterialet liksom de medföljande motive-ringarna jävade i stort sett biskop Eklunds pessimistiska syn, dock ej beträffande hans eget stift, där Värmlandsdelen uppvisade mycket dystra siffror; att Karlstads stift kom upp till ett kyrkbesökareantal av nära 4% av befolkningen, berodde nämligen på de höga siffrorna från det schartauanska Dalsland. Det egentliga schartauanska stiftet, Göteborgs stift, ståtade med en besöksfrekvens av 13%, närmast följt av Skara stift med 10% och Växjö med något över 8,5%. Lunds och Visby stift höllo sig ett par tiondels procent över medelsiffran för Sverige, som var 5,3. De övriga stiften föllo under detta procental med variationer från 3% för ärkestiftet — Stockholm blott 2,5% — upp till 4,2% för det närmare de kyrkliga bygderna belägna Linköpings stift.

Det har nu förflutit femton växlingsrika år, sedan dessa siffror insamlats, och man har rätt att undra, om intresset för kyrkans gudstjänster sedan dess har ökat eller minskat. Man talar ju nu så mycket om den andliga väckelse, som går genom vårt folk, framdriven av krigets och krisens gisselslag. Liksom 1927 har man även nu försökt få exakta siffror för gudstjänstintresset. Svenska Gallupinstituet har sålunda nyligen i enlighet med sina metoder företagit en

»mätning» av den religiösa opinionen i landet. Av denna »mätning» framgick, att c:a 20 % av svenska folket äro regelbundna gudstjänstbesökare i kyrka och böhus, medan inte mindre än 60 % en eller annan gång under året visat sitt intresse för religionen genom ett gudstjänstbesök, särskilt vid julottan. Tager man också hänsyn till de 30 % av svenska folket, som enligt en tidigare Gallupundersökning höra på radiogudstjänsterna, får man ett än starkare intryck av att kristendomen har djupa förankringar i vårt folk.

Tyvärre finns det ej någon möjlighet att anställa jämförelser mellan Dagens Nyheters kyrksamhetsstatistik och Gallupundersökningen, eftersom i den sistnämnda ej särskilda siffror för statskyrkan anförts. Men även om man hade kunnat få till stånd en ny allsidig kyrkbesöksräkning, så återstår dock kravet på en grundlig undersökning av de faktorer, som bestämma variationerna i kyrksamheten. Förändringarna i siffrorna äro visserligen goda indikatorer på att något håller på att ske i den konkreta verkligheten, men varpå dessa förändringar eller variationer bero, i vilken utsträckning de kunnat nå ned i folkdjupet eller blott äro tillfälliga krusningar på ytan, och, slutligen, vilka möjligheter det finns att behärska dem, det är frågor, som blott en djupgående och allsidig sociologisk undersökning har förutsättningar att i någon mån kunna klarlägga.

Vad som framför allt gör en sådan empirisk undersökning så svår att genomföra, hör ihop med de mångskiftande faktorer, som alltid ingå som bestämmande moment i uppbyggandet av ett samhälles religiösa struktur. En riktig avvägning mellan de historiska, ekonomiska, etniska, geografiska, politiska etc. faktorerna stöter på hart när oöverkomliga svårigheter, särskilt som man måste hålla en försiktig kurs mellan generaliseringens Scylla och detaljstudiets Charybdis. Det första, som därför, utom en utförlig kyrksamhetsstatistik, skulle behövas för en kyrkosociologisk undersökning, vore dels en översikt av de olika religiösa områdena i Sverige, dels en inventering av de generella faktorer, som kunna tänkas ha tjänat som orsaker till denna differentiering av vårt lands andliga struktur. Biskop Brilioth har för snart tio år sedan gjort sig till tolk för dessa önskemål, då han i sin »Kyrkokunskap» framhåller, att en tillfredsställande framställning av »landets andliga geografi» icke kan ges, »förrän en rad primärundersökningar företagits i syfte att från varandra avgränsa områden med olika struktur, söka utreda de faktorer, som framkallat differentieringen, och så vitt möjligt klarlägga i vilken riktning utvecklingen inom de olika områdena nu försiggår».

Dessa krav på en sociologisk undersökning av vårt lands andliga och religiösa struktur ha förts ett stort steg framåt mot sitt förverkligande genom d:r *Bertil Lundmans* i år utkomna lilla skrift om »Sveriges religiösa geografi» (ingår som nr 21 i C. W. K. Gleerups småskriftserie i teologiska och kyrkliga ämnen). Själva det statistiska primärmaterialiet bygger Lundman i stort sett dels på Dagens Nyheters kyrksamhetsstatistik, dels på egna undersökningar av de frikyrkliga samfundens utbredning och livaktighet. På denna grundval gör han en regional indelning av Sverige i ett trettioal

olika religiösa områden, som sedan följes av den specifikt sociologiska uppgiften att analysera de orsakskomplex, som ha bestämt de regionala olikheterna. Då förf. äger såväl rasbiologisk och geografisk som teologisk utbildning, dokumenterad bl. a. av hans skrift om Nordens rastyper (i Verdandi småskrifter) och en undersökning av den svenska baptismens statistik och geografi (publicerad i Kyrkohistorisk årsskrift, 1927), är han väl skickad att framgångsrikt genomföra den åtagna uppgiften. Man kan säga, att Lundman givit oss det nödvändiga schema, enligt vilket en religionssociologisk undersökning av vårt land bör ske. Men eftersom det blott är fråga om ett schema, må vara ett levande sådant och verifierat med konkret empiriskt material, för fortsatta konkreta undersökningar, får man hoppas, att den svenska sociologien så småningom kan få möjligheter att föra ut de av Lundman uppdragna riktlinjerna i empiriska fältundersökningar. Det som framför allt skulle behövas för att komplettera Lundmans, kan man säga, idealiska översikt vore ett detaljstudium av någon eller några av de religiösa regioner, som Lundman uppdelat Sverige i, och i samband därmed också ett noggrannare studium av någon eller några av de faktorer, som mera intimt höra samman med den religiösa strukturen. Det är min främsta avsikt med denna artikel att uppställa några problem för en sådan undersökning, eftersom Lundman ej kunnat bryta eller förtrycka den väl avvägda dispositionen för sin skrift genom att på de övriga problemens bekostnad alltför mycket begränsa sig till några av detaljerna. Jag poängterar, att jag blott vill *ställa* några problem, ej lösa dem, ty därtill skulle fordras grundligare empiriska undersökningar. Då jag emellertid måste bygga på den av Lundman gjorda regionala indelningen och på de orsaker, han funnit vara bestämmande för denna differentiering, vill jag först i stora drag ge en sammanfattning av hans resultat.

Lundman uppdelar Sverige i ett trettiotal religiösa regioner, sammanförda till tre religiösa huvudområden: 1. Det övervägande gammalkyrkliga sydvästra Sverige, 2. det övervägande frikyrkliga mellersta Sverige och 3. det övervägande lågkyrkliga norra Sverige. Hur gränserna mellan de olika regionerna resp. huvudområdena gå, belyses av hans karta. Den mest intressanta av de bifogade kartorna är emellertid kartan över antalet kyrkbesökare enligt Dagens Nyheters undersökning. De olika regionerna ha blivit väl specificerade, och studiet av fördelningen av de fem olika färgnyanserna såsom uttryck för kyrksamhetens lokala variationer är mycket givande. Dock omfattar denna karta blott södra och mellersta Sverige upp till Värmland och Bergslagen, ty norr om denna gräns i de stora skogssocknarna får folket ofta fira sin gudstjänst i mindre kapell, skolhus etc., som ej medtagits i nämnda kyrksamhetsstatistik. Dagens Nyheters siffror äro alltså här genomgående för låga. I vad mån ringa kyrklighet har sin grund i religiös indifferens eller i stark frikyrklig verksamhet, framträder tydligt, då Lundman kompletterar kyrksamhetskartan med tre kartor över utbredningen av de frikyrkliga samfundet. Det är sålunda ofta möjligt att fylla ut de vita

partierna på kyrksamhetskartan med hjälp av kartorna över för-
eningar tillhörande Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, över Svenska
Missionsförbundets bönhus, i båda fallen per 10,000 inv., samt slut-
ligen en karta över procenten baptister av hela befolkningen.

Lundmans redogörelse för de mera intressanta regionerna skall
jag här i stora drag återgiva. I Lunds stift är kyrkligheten störst
i Bjäre härad på gränsen till Halland och på Söderslätt, svagare i
Lundabygden och i Blekinge, särskilt Karlskronaområdet. På sist-
nämnda plats liksom i ett par mindre områden på Linderödsåsen
och i Knäredstrakten är frikyrkligheten stark. I Växjö stift äro
Växjö- och Kalmarområdena ganska likartade med stark kyrklighet,
men högsta kyrksamheten visar dock Västbo härad på gränsen till
Västergötland och föres därför av Lundman till det mest utpräglat
kyrksamma »Göteborgsområdet». »Västgötaområdet», omfattande
största delen av Skara stift, kommer Göteborgsområdet ej långt
efter. Nordligaste Västergötland, d. v. s. Tivedstrakten, föres till
»Närkesområdet», liksom Vätternbygden föres till »Jönköpingstrak-
ten», i båda fallen sålunda delar av det frikyrkliga Mellansverige.
Till detta mellansvenska huvudområde räknar Lundman också bl. a.
det religiöst heterogena Värmland, det religiöst indifferentia Öster-
götland, Tranåsbygden med sin baptism och Södermanlandsområdet,
där storgodsägare och statare liksom på andra håll i landet visa
mycket ringa intresse för religiösa ting. Bergslagsområdets industri-
bygder tyckas dock ha den lägsta kyrksamheten i riket. I Dalarne
finna vi en starkt kyrklig bygd i Leksands tingslag. Norrtäljebygden
liksom Ljusdalsbygden uppvisa starka lågkyrkliga strömningar, me-
dan Nordhälsingland och Medelpad kännetecknas av frikyrkliga yt-
terlighetsrörelser.

Över Ängermanlands Ådal komma vi in i det lågkyrkliga Nord-
sverige, med stark kyrksamhet särskilt i »Västerbottensområdet», där
Fosterlandsstiftelsen bevarat en kyrklig tradition. I mellersta
Jämtland finns också en kyrklig härd vid Storsjön. Norra Ängers-
manland uppvisar i stort sett samma karaktär som Västerbotten.
Ådalen är visserligen ett område med starka motsättningar men lik-
väl med stark kyrklighet. Här ha vi nämligen enligt Lundman »Sve-
riges för närvarande kanske skarpaste folkgräns. Religiösa förhål-
landen, moral, ja t. o. m. folktyp — allt är olika norrut, framför allt
gentemot Medelpad och Gävleborgs län.» Norrut ha vi en mera trög,
men stabil befolkning, söderut en livligare och oroligare.

Att dessa *etniska* faktorer haft betydelse för den religiösa struk-
turens utformning i dessa nordliga bygder, kan nog ej förnekas, må
vara att andra faktorer här medverkat. För att stödja Lundmans
teori vill jag anföra vad ett par präster från dessa trakter yttrat
såsom svar på den enquête, som amanuens *Hannes Hyrenius* före-
tagit för att utröna förhållandet mellan kyrklighet och utomäkten-
skaplig fruktsamhet. Hyrenius arbete, »Studier rörande den
utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer» (Gleerups förlag)
utkom samtidigt som Lundmans skrift, och vi ha sålunda faktiskt redan fått en av de önskade kompletteringarna åt-

minstone i fråga om ett betydelsefullt problem. Hyrenius citerar stiftsadjunkten i Luleå stift, som om Västerbottensområdet skriver bl. a. följande: »a) Befolkningen utgöres så gott som uteslutande av en stationär, konservativ bondebefolkning, som i många århundraden odlat sina fäders jord under relativt goda ekonomiska och sociala förhållanden... b) Församlingsorganisationen har här till stor del fullbordats redan under medeltiden. De medeltida statskyrkorna med sina kyrkstäder äro bygdens naturliga centra. c) Den evangeliska folkväckelsen har här från början haft sin medelpunkt. C. D. Rosenius föddes i Nysätra och hade i Löfvånger ett flertal vänner och lärjungar. Väckelsen omhändertogs av förstående och gudfruktiga prästmän och stannade inom kyrkan.» Om förhållandet mellan det kyrkliga norra Ångermanland och den sekteriskt inställda södra delen av detta landskap jämte Medelpad yttrar sig stiftsadjunkten i Härnösand och framhåller, att det förstnämnda områdets »fromhetstyp hör samman med Västerbotten. Det är den kyrkligaste bygden i Ångermanland. 1800-talets väckelserörelser fingo tidigt fäste här, och den kyrkliga seden är stark.» Om det senare området skriver han: »Man kanske hade väntat, att de starka väckelserörelserna i baptistisk anda skulle ha skapat ett liknande förhållande som det, som är rådande i norra Ångermanland. Så är icke fallet. Sedan omkring 1900 har baptismen icke ökat i numerär, medan befolkningen avsevärt tillväxt. I tredje led har den mångenstädes ebbat ut och efterlämnat likgiltighet och okyrklighet. I en sådan jordmån spira inta starka etiska normer.»

Att dessa iakttagelser av de ifrågavarande regionernas folkkyrka och religiösa struktur överensstämmer med Lundmans uppfattning kunna vi omedelbart inse. Men även de andra faktorerna har Lundman påpekat. I sin ovannämnda artikel om baptismen har han sålunda hävdats, att denna rörelse på grund av sin i många avseenden osvenska karaktär haft svårt att utan hjälp av ett labilt folkkyrka rota sig i svenska bygder. Här framträda också de orsaker, som Lundman kallar de *historiska*: den ena religiösa rörelsen kan bana väg för en annan mera radikal, i sista hand pingströrelsen, men all frikyrklighet har hejdat vid de schartauanska bygderna.

Andra orsaker nämner också Lundman. Sålunda sammanfaller exempelvis det schartauanska området ej blott etniskt med Götalandsdelen av den sydvästnordiska folkstocken, utan detta område jämte Västgötaområdet tycks också höra ihop med ett (syd-)västsvenskt *naturgeografiskt* område, vars slättbygd ej är lika rik som slätterna öster- och söderut. Dock uppmanar Lundman oss att icke glömma de *personliga* faktorerna, representerade av de religiösa genierna, t. ex. Schartau och hans lärjungar. Att det slutligen och icke minst finns *sociala* orsaker till den religiösa struktursdifferentiering har ju tydligt framgått av den regionala översikten.

Ett intressant avsnitt i Lundmans skrift är uppvisandet av sambandet mellan en bygds religiösa struktur och andra sociala företeelser. Schartauanismen och Västerbottensreligiositeten ha sålunda visat stark motståndskraft mot socialdemokratien. Frikyrkligheten

har gynnat nykterhetsrörelsen. Det förmögna, sekulariserade och föga frikyrkliga Skåne har den högsta spritkonsumtionen, därefter det gammalkyrkliga Västsverige. Sambandet mellan religionstyp och kriminalitet är enligt Lundman mindre märkbart. Emellertid uppvisa de kyrkliga bygderna låg brottslighet, men det gäller också de sekulariserade slättbygderna. Beträffande slutligen den utomäktenskapliga fruktsamheten visa de kyrkliga områdena mycket låga siffror. Denna iakttagelse har ju fått en mycket övertygande bekräftelse genom Hyrenius' undersökning. Otivelaktigt skulle de flesta av Lundmans övriga teorier kunna få samma lysande verifiering genom empiriska undersökningar.

När jag nu för att i ringa mån komplettera Lundmans framställning begränsar mig till den religiösa region, som Lundman kallar »Västgötaområdet», jämte denna regions växelverkan med närliggande områden i Västergötland, så har mitt motiv varit att få en ur kyrkogeografisk synpunkt så växlingsrik bygd som möjligt. Jag har därför valt en kyrkosam bygd, ej så homogen som Göteborgs stift — ty sociologen har mest att lära av brytningarna mellan olika tendenser —, men ej heller så heterogen som Växjö stift, där en undersökning skulle bli för svår, trots att Växjöbiskoparnas ämbetsberättelser äro ett mönster i utförlighet.

Låt oss börja med ett av sociologiens svåraste problem! Är det berättigat att med Lundman tala om en speciell »västgötareligiositet» eller som Brilioth om en »västgötafromhet»? Har man ej här kommit in på samma svårbestämda begrepp som »landskapslyne», »folkkyne», »nationalkaraktär» etc.? Emellertid är en religiös strukturtyp mindre komplicerad än t. ex. en nationalitet. Dessutom kan en sociolog förfara på samma sätt som Lundman, nämligen att avgränsa religiösa regioner från varandra, oberoende av administrativa gränser. Med en sådan metod behöver det åtminstone ej föreligga några praktiska omöjligheter att bestämma den »västgötska» religiositetens egenart.

Däremot kanske man med större rätt kan fråga, vari den västgötska fromhetstypen skiljer sig från den schartauanska eller »bohuslänska». Komminister Arvid Norberg, som i ett för ett par år sedan utkommit arbete ägnat den kyrkliga väckelsen i Skara stift ett grundligt studium, menar, att man ej kan tala om en särskild »västgötafromhet», som ej skulle kunna återföras på någon bestämd personlig insats eller impuls. Denna kyrkliga väckelse vore helt bestämd av vissa religiösa ledare, som närmast kunna betecknas som Schartau-lärjungar. Men Norberg har med denna tes något förenklat problemet även med avseende på ifrågavarande väckelseperiod. Det problem, som det här gäller, nämligen frågan om förhållandet mellan den andlige ledaren och den andliga eller sociala miljön, hör visserligen till sociologiens svåraste att lösa; välbekant är ju diskussionen om orsakerna till den bohuslänska fromhetstypen, i vad mån de social-geografiska faktorerna och i vad mån ledares personliga insatser här bestämt utvecklingen. Men att bortse från den sociala miljön — som naturligtvis ej får begränsas till de ekonomiska

elementen — det har ej heller Norberg kunnat. Tvärtom tycks en av de bärande tankarna i hans bok vara, att de västgötska väckelsepredikanternas förkunnelse tillgodosåg ett behov hos folkets breda massa, medan däremot de av upplysning och swedenborgianism gripna prästerna ej mötte någon resonans hos folket.

Norberg har här riktigt iakttagit en sociologisk företeelse, som han emellertid haft svårt att sätta in i ett större sociologiskt sammanhang. Modern kyrkohistorisk forskning har med hänsyn till sådana problem alltmer inriktats mot en sociologisk metod. Sålunda har professor Pleijel i en programmatisk artikel i Festskriften till Martin P:n Nilsson visat, hur föga upplysningstidens religiösa ledare förmådde gentemot den kollektivistiskt organiserade bygemenskapen med dess grundmurade folkfromhet, och i en i dagarna utkommen skrift om »Katekesen som svensk folkbok» har han fått tillfälle att på ett konkret problem närmare utföra »den kyrkliga folklivsforskningens» metod. När Pleijel framhåller, att katekesens hustavla helt enkelt återgiver »den svenska stormaktstidens sociologiska uppfattning» och uttrycker den tidens »lutherska enhetskultur», så gör han sig till tolk för den kultursociologiska metod, som går ut på att förstå en tids andliga strömningar som en helhet och enhet. Det är nämligen endast med utgångspunkt från en sådan helhetssynpunkt som vi kunna göra en rätt fördelning av de ekonomiska, kulturella, etniska, sociala och personliga faktorerna i den enhet, som ligger till grund för exempelvis »västgötareligiositeten».

För att nu med hjälp av en sådan metod empiriskt avgöra i vilken utsträckning den personliga insatsen har spelat en roll i utformandet av den nutida »västgötareligiositeten», böra vi dela upp »Västgötaområdet» i olika kyrksamhetsregioner och undersöka, huruvida dessa överensstämmer med de bygder, där de kyrkliga väckelsepredikanterna verkat. Någon dylik uppdelning var ju omöjlig för Lundman, eftersom de senaste kyrksamhetssiffrorna ej voro tillgängliga för honom.

Först ett par ord om kyrksamhetssiffrorna för Västergötland i sin helhet. Enligt dessa är det faktiskt ej så lätt att skilja mellan den »bohuslänska» kyrkligheten och den västgötska, som man kanske vore benägen att tro. För det första framgår det av Dagens Nyheters kyrksamhetsstatistik, att de tre mest kyrksamma socknarna (Solberga 81 %, Slädene 71 %, Broddarp 69 %) höra till Skara stift. Detta är kanske ej tillräckligt känt, ty i tidningens inledande artiklar till denna undersökning nämnes det bohuslänska municipalsamhället Mollösund som det kyrksammaste (50 %), men då hade ej alla svar kommit tidningen till handa. Tyvärr har sedan professor Gunnar Andersson i sin sammanfattande översikt av undersökningen i »Ymer», den enda sammanhängande och bäst tillgängliga redogörelsen, som finns av denna enquête, ej kommit förbi de inledande artiklarna och sålunda ej gett sig tid att kollationera uppgifterna med de slutgiltiga siffrorna.

För det andra ligger Sveriges och Göteborgs stifts kyrksammaste kontrakt, Kinds kontrakt (24 %), i Västergötland. Må vara att denna

høga siffra kan förklarar genom kontraktets homogena landsbygds-karaktär och sålunda ej drages ned av ett stadssamhälles i allmänhet lägre kyrksamhet, så kan man dock ej komma ifrån själva tenden-sen. Den framträder icke mindre tydligt i det närbelägna kontraktet, där den starkt industrialiserade Viskadalen visar mycket høga kyrksamhetstal (t. ex. municipalsamhället Kinna med över 26%). Här föreligger ur sociologisk synpunkt ett intressant exempel på den andliga maktens egen expansionskraft, som överskrider alla gränser. Det är sålunda icke alls säkert, att den schartauanska fromhetstypen blott passar den bohusländska fiskarbefolkningen. Viskadalens arbetare och bönderna i det karga Kind tyckas visa samma mottaglig-het för denna religiositet, ja, den sträcker sig långt in över gränsen till Småland och hejdas först av Gnosjöområdets frikyrklighet — och träindustri!

Det är väl knappt möjligt att tänka sig, att Schartaus lärjungar skulle ha förmått skapa en sådan stabil kyrklighet, om deras egen kyrklighet ej motsvarats av ett just för denna fromhetstyp mottag-ligt folklyne. Lika svårt skulle det då bli att förklara den relativt starka kyrkligheten i Ångermanlands Ådal. Hur detta folklyne en gång har utformats, hör ej till denna undersökning att klarlägga — om nu en sådan uppgift överhuvud är genomförbar. Men att de schartauanska väckelsepredikanterna i sin tur hjälpt till att befästa detta kynne, kan man nog ej komma ifrån. Folkets rätt att självt välja sin präst har med all sannolikhet hjälpt till att sammansmälta folkkyne och folkfromhet och därigenom hindrat den religiøsa kul-turens splittring. Domkapitlen, som känna till församlingarna och prästerna, böra nog ha detta i åtanke, då de lämna in sina förslag om de sökande till de prästtjänster, vilkas innehavare Kungl. Maj:t har rätt att utse.

Förhållandet mellan folkkyntet och den religiøse ledaren kanske framgår än klarare, då vi nu vända oss till de olika kyrksamma zonerna i Skara stift. Enligt Dagens Nyheter skulle kyrksamheten här vara störst i trakten kring Skara och bygden mellan Alingsås och Herrljunga. Detta är emellertid en sanning med mycket stora modifikationer. Sammanför man Dagens Nyheter's siffror med de färskare kyrksamhetsuppgifter man kan finna i sista ämbetsberät-telsen (i Skara stifts julkhälsningar 1941), blir det möjligt att urskilja tre olika kyrksamma regioner: 1. Moholm—Skövdeområdet, 2. Ett bälte från Lidköpingstrakten till strax norr om Alingsås, 3. Ett över Svältorna gående bälte, som sträcker sig till och även omfattar Var-toftabygden. (Områdena äro naturligtvis mycket approximativt be-stämnda.) Lundman har endast nämnt det av Mårten Landahls verksamhet karakteriserade Moholmsområdet. Men man kan här nu spåra en minskning i kyrksamheten, även i Flistad, där Landahl verkade en längre tid. Denna minskning kan bero på att frikyrklig-heten från Närkebygden nu även börjar nå dessa trakter, men jag skulle också vilja peka på detta områdes industrialisering och agglo-merering utefter statsbanan. Detta kan man se bl. a. av att de för-samlingar, som ligga ett stycke väster om järnvägssträckan Mo-

holm—Skövde, fortfarande uppvisa en stark kyrksamhet. Den lilla lantförsamlingen Binneberg, där Landahl enligt Norberg hade starka försänkningar, hade så sent som 1940—41 en kyrksamhetsfrekvens av 32 %, och enligt Dagens Nyheters uppgifter varierade kyrksamhetsfrekvensen i grannförsamlingarna mellan 25 och 30 %.

Den del av »Västgötaområdet», som bäst tycks ha bevarat sin kyrklighet, är bältet mellan Lidköping och Alingsås. Här finnas fortfarande de kyrksammaste socknarna i Skara stift, av vilka enligt kyrksamhetsräkningen 1940—41 Härjevad (44,7 %) och Slädene (33,2 %) leda. Man tager nog ej alltför mycket miste, om man här tror sig finna det typiska för »västgötareligiositeten», d. v. s. en konservativ kyrklighet med ljusare lynne än schartauanismen. Det var nämligen inom detta område, som den pietistiska och herrnhutiska väckelserörelsen under 1700-talet hade sina främsta västgötska representanter, och under de kyrkliga väckelserörelsernas tid verkade här Schartaulärjungen Jungner. Den sammansmältning av dessa båda strömningar, som härigenom uppkommit, har åstadkommit en enhet, som lyckats motstå tidens stormar, vilket ger oss ännu ett stöd för uppfattningen, att de religiösa ledarna med sin förkunnelse trängt fram till något av det väsentliga och bestående i västgötakynnet. Det är nog med rätta, som Lundman i J. A. Eklund vill se den typiske representanten för en sådan västgötareligiositet. Det var ju i dessa trakter, som den blivande Karlstadsbiskopen föddes och en tid verkade. Hans välkända psalm »Fädernas kyrka i Sveriges land» måste betraktas som det fullödigaste uttrycket för svensk kyrklig kristendom.

Den tredje kyrksamma regionen i Skara stift, jag velat finna, är mera heterogen och för en sociolog kanske därför så mycket mera intressant. Den östliga zonen, eller Vartoftaområdet, kan säkerligen bäst karakteriseras av den väckelserörelse Landahl här fått till stånd, dels i Yllestad omkring 1825, dels i Eriksberg på 1850-talet. Den förstnämnda församlingen hade sålunda i Dagens Nyheters kyrksamhetsstatistik det högsta talet (32 %) i Vartofta kontrakt, närmast följt av sina annexförsamlingar. I Ås kontrakt nådde visserligen Eriksberg ej lika högt, men däremot annexförsamlingen Broddarp med 69 % och det ej långt därifrån belägna Solberga 81 %. Enligt uppgifterna i 1941 års ämbetsberättelse ha både Yllestad och Eriksberg kommit under de 20 %, men annexförsamlingarna ha bättre lyckats bevara sin ställning. Att diskutera de möjliga orsakerna till denna utveckling skulle här föra för långt.

Den västra zonen av detta bälte visar en annan religiös struktur. Hit höra Svältorna och angränsande delar av Gäsene härad. Området kännetecknas av stark frikyrklig verksamhet, särskilt utövad av Svenska Missionsförbundet. Att just denna del av »Västgötaområdet» blivit så starkt frikyrklig får väl betraktas som en parallellföreteelse till Lindérödsåsens och Knäredsbygdens frikyrklighet, d. v. s. såsom ett uttryck för skogsbefolkningens mera rörligt religiösa lynne. Huruvida det är det mera konservativa västgötakynnet, som hindrat de mera radikala frikyrkliga rörelserna att här följa

efter på den av Missionsförbundet banade vägen — vilket har varit ganska vanligt på andra håll — är svårt att säga. Av större intresse i detta sammanhang är kanske den starka kyrklighet, som trots allt här råder. I de församlingar, där frikyrkligheten är som störst, når visserligen kyrksamheten endast (!) upp till 10 %, men i de närgränsande små församlingarna kunna vi av 1940—41 års räkning finna en kyrksamhetsfrekvens på omkring 25 %. Inte minst intressant ur sociologisk synpunkt är emellertid, att denna karga trakt (det forna As och Gäsene domsaga) uppvisar den lägsta brottsligheten i riket och Gäsene härad (med samma indextal som Mo härad i Jönköpings län) den lägsta utomäktenskapliga fruktsamheten! När man hävdar, att skogssocknarna i motsats till slättbygden i allmänhet uppvisa högre brottslighetstal, måste vi än en gång varna för snabba generaliseringar i sociologien.

Däremot tycks ett helt annat kynne utmärka befolkningen i de områden av Västergötland, som enligt Lundman falla utanför den egentliga västgötareligiositetens region. Frågan är emellertid, om man kan förklara den ringa kyrksamheten i Tivedsområdet och i Vätternbygden uteslutande med den frikyrkliga verksamheten från Närke resp. Jönköping. Biskop Danell har i sin ämbetsberättelse 1934, där han redogör för den kyrkliga situationen i dessa bygder, med rätta framhävt även rörligheten i skogsbefolkningens lynne och den starka folkblandningen genom från angränsande landskap inflyttade element. Här skulle faktiskt sociologen få ett fruktbart arbetsfält genom att undersöka det sätt, på vilket dessa faktorer samverka för att utforma en ny religiös struktur. I Närkes- liksom i Jönköpingsreligiositeten ingå ju många heterogena element, och det skulle vara intressant att studera, vilka av dessa element lättast låta sig omplantera i den västgötska skogsbygden, om det t. ex. är den mera extrema frikyrkligheten eller den mera moderata. Det skulle också vara intressant att undersöka, om denna frikyrklighet kan med någon större framgång tränga över gränsen mellan skogsområdet och slättbygden. Särskilt Vätternbygden skulle här vara ett fruktbart undersökningsfält. Religionsgeografiskt bildar den ju en enhet med Jönköpingsområdet. Men även naturgeografiskt hör detta område mera ihop med den småländska naturen än västgötaslätten. Och, kunna vi tillägga, inte minst ur näringsgeografisk synpunkt hör den samman med den småländska trä- och möbelindustrien. Om vi studera en karta över denna industri, t. ex. kartan i »Sveriges industri» (1935), skola vi bli förvånade över hur väl den stämmer överens med den religiösa kartan. Jag har ovan påpekat, att den starka kyrkligheten i Västbo härad gör halt vid träindustriområdet vid Gnosjö. Jag kanske också bör nämna, att flera av möbelindustrisamhällena i Västergötland visa stark frikyrklighet (t. ex. Tibro, Herrljunga). Denna »teori» om sambandet mellan småländsk frikyrklighet och möbelindustrien får naturligtvis tills vidare blott betraktas som ett mer eller mindre fruktbart »hugskott». Emellertid behöver denna korrelation ej vara en historisk tillfällighet, ty det finns många faktorer i det relativt självständiga, väl betalda, på smärre företag upp-

delade och ofta i hantverksmässiga former utförda möbelsnickeriet, som skulle kunna vara en god jordmån för den anda, som man så ofta på sociologiskt håll velat se som något utmärkande för dissendenter.

En annan bidragande orsak till den ringare kyrksamheten i dessa västgötabygder kan vara de längre vägarna till kyrkan mot vad förhållandet är på västgötaslätten med sina tätt belägna kyrkor. Vi skulle här ha en motsvarighet till den företeelse, som Lundman iakttagit i Kalmarområdet, där kyrkornas obekväma läge i förhållande till den övriga socknen måste anses draga ned kyrksamheten i avsevärd grad. Härigenom kanske det också kan förklaras, varför städer i frikyrklig bygd ofta visa högre kyrksamhetsfrekvens än kringliggande landsbygd. När biskop Ljunggren i sin ämbetsberättelse 1941 framhåller, att städer och samhällen »genomgående» visa lägre procent än landsbygden, så är detta påstående inte ens i överensstämmelse med de siffror, han själv anför. I Kåkindes kontrakt ligga både Hjo och Tidaholm över medelsiffran för kontraktet. På andra håll i riket återfinna vi samma företeelse beträffande Karlskrona, Eksjö, Jönköping, Askersund, Roslagsstäderna etc., och i alla dessa fall ha vi att göra med frikyrkliga bygder. Graden av religiöst intresse i dessa bygder kan man få en ganska riktig föreställning om, ifall man studerar den karta över intresset för radiogudstjänster hos män under 60 år, som Radiotjänst upprättade i samband med sin enquête till radiolyssnarna 1928. Eftersom Lundman ej nämner denna karta, har jag här velat påminna om den. (Den är publicerad i »Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnaren», 1929.) Vad Skara stift beträffar är intresset för radiogudstjänster stort i de kyrksamma områdena, men mycket ringare i Tived- och Vätternbygder. I vad mån detta beror på okyrkligheten eller på frikyrkigheten, är dock svårt att avgöra. Det förra är mest sannolikt, ty de frikyrkliga områdena kring Karlskrona, Jönköping, Eksjö och Askersund visa starkt intresse för rations gudstjänster. Kartan skulle i alla fall bekräfta min teori om den relativt högre kyrksamheten i städerna än den kringliggande frikyrkliga bygden. Denna företeelse kan bero på att missions- och bönehus ligga väl utspridda i avlägsna skogsstrakter, liksom de alltid finnas i det långt från kyrkbyn uppväxande industrisamhället. Det har ju också visat sig, att kyrkliga kapell ha en stor förmåga att höja det kyrkliga livet på en ort. Detta ha vi all anledning att nu uppmärksamma. När vi ha råd att bygga teatrar för städernas befolkning, ha vi också råd att bygga kapell för landsbygdens folk. Däremot ha vi ej råd att för den andliga beredskapen förlora en del av vårt kyrkofolk, och vi ha ej heller råd att låta utbildade teologer gå arbetslösa, för att det ej finns kyrkor och kapell att predika i.

Man kan ej komma ifrån att kyrka och religion har en stark moralbildande förmåga. Emellertid är det mycket svårt att få tag på relationen mellan kyrksamheten och de moralstatistiska företeelserna, eftersom den tillgängliga statistiken rör större administrativa områden än socknar. Så mycket kan dock konstateras, att de mera

kyrksamma länen i stort sett visa låga tal, vad gäller brottslighet, självmordsfrekvens, skilsmässor, utomäktenskaplig fruktsamhet. Den sistnämnda företeelsen har ju, som vi sett, underkastats en grundlig statistisk-sociologisk undersökning av Hannes Hyrenius. Liksom Lundman har han gjort en regionsindelning, som ej följer de större administrativa områdena. Inte mindre än 146 olika regioner med hänsyn till den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer har han sålunda kunnat pricka in. Kyrksamhet och låg utomäktenskaplig fruktsamhet följas åt överallt. De lägsta siffrorna (indextal under 50) ha sålunda delar av Västerbottens län, i Västergötland det andra och tredje av mig nämnda kyrksamma områdena i Skara stift, Kinds och Marks härader, i Småland Mo och Västbo härader, mellersta Halland, samt Orust och Tjörn, schartauanismens starkaste fästen i Bohuslän. Låga siffror (indextal 50—75) visa de övriga kyrkliga områdena i Göteborgs, Skara och Växjö stift, i Västerbotten och i Leksands tingslag, samt Dalsland. Dessutom ett par smärre områden i anslutning till dessa kyrkliga regioner. I de okyrkliga västgötabygderna, nämligen Vätternbygden och Tivedsområdet, äro indextalen mellan 76 och 125, sålunda betydligt högre tal än i »västgötareligiositetens bygder». Naturligtvis menar Hyrenius ej, att vi här alltid skulle ha att göra med ett entydigt förhållande. Det finns många andra faktorer, t. ex. sociala, ekonomiska, historiska, vidare faktorer, som äro grundade i sed, folkliv och folkkyrka, som samverka och återverka på varandra i utformandet av en social-etisk struktur, som naturligtvis i hög grad förstärkes genom påverkan av kyrka och moral. Men det är klart — och detta gäller lika mycket Lundmans som Hyrenius' undersökning — att det ännu finns för litet empiriskt material tillgängligt för att säkra slutsatser skulle kunna vara möjliga beträffande dessa komplicerade sociologiska förhållanden. Man får emellertid vara tacksam för att dylika undersökningar verkligen börjat företagas och gjort det lättare att arbeta vidare i samma riktning.

Jag framkastade i början av denna artikel den frågan, om intresset för kyrkans gudstjänstliv hade ökat eller minskat under de femton år, som förflutit sedan den första kyrksamhetsräkningen. Är det nu möjligt, att med kännedom om de faktorer vi sett influera på det kyrkliga livet säga något om vår kyrkas utsikter att för framtiden hävda sin ställning? Se vi på de senaste årens kyrksamhets-siffror, kunna vi ej undgå att märka, att intresset för kyrkans gudstjänst stadigt varit på retur. Den bild, som 1940—41 års kyrksamhetsuppskattning i Skara stift har gett, är enligt biskop Ljunggren »ägnad att stämna till allvarligt begrundande och självrannsakan». Och biskop Brilioth betraktar sitt stifts kyrksamhetssiffra som »oroväckande». Emellertid tror han sig kunna se en viss framgång för kyrkan i de mindre kyrkliga och frikyrkliga bygderna. Detsamma kunde biskop Danell i sin ämbetsberättelse 1934 konstatera för Skara stift. Om man känner till den nuvarande folkopinionen, så har man nog all anledning att tro, att kyrkan nu börjar återerövra tidigare förlorad mark, utan att detta ännu behöver visa sig i kyrk-

samhetssiffrorna. Visserligen gav kyrksamhetsräkningen i Skara stift i genomsnitt något högre siffror för perioden hösten 1940—Trettondedagen 1941 än de sex söndagarna under fastan—påskan 1940, men ökningen får nog tillskrivas årstiden. En förändring i kyrksamhetsfrekvensen kommer med all sannolikhet att först visa sig i det mera lättrörliga Stockholm; då man nu faktiskt där har sparat en förändring till det bättre, är det blott att hoppas, att den kommer att bli av varaktigt bestånd och ej en övergående krisföreteelse. Ute på landsbygden, där man tager kriser och krig med större jämnmod och där det i jorden rotade kynnet ej ändrar sig från år till år, måste bilden bli en annan. Vi ha ju också sett, att folkfromheten varken i föregående århundraden eller i vår sekulariserade tid i någon högre grad påverkats av dem, som vilja kalla sig folkets »upplysta» ledare. Därför är det mycket svårt att veta, hur dessas nya signaler komma att påverka det *aktiva* kyrkliga intresset. Så mycket kan dock sägas, att den kris, som under de senaste årtiondena hemsökt vårt andliga liv, nu tycks vara på väg att övervinnas, och att kyrkan väl har lyckats genomrida denna storm. Tager det lång tid, innan kyrkan återvinner sin forna position, så är detta ej att beklaga, ty det träd, som skall växa på djupet, får ej låta sina grenar växa för snabbt.
